

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО

СУХОНОС ВОЛОДИМИР ВІКТОРОВИЧ

УДК 342.51 – 042.2 (043.5)

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право;
муніципальне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України
Скрипнюк Олександр Васильович,
Національна академія правових наук України,
начальник відділу зв'язків з державними органами
і міжнародними організаціями.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент,
член-кореспондент НАПрН України
Барабаш Юрій Григорович,
Національний університет «Юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого»,
проректор з навчальної роботи, завідувач
кафедри конституційного права України;

доктор юридичних наук, професор
Гринюк Роман Федорович,
Донецький національний університет,
в.о. ректора, завідувач кафедри конституційного
і міжнародного права;

доктор юридичних наук, професор
Федоренко Владислав Леонідович,
Національна академія внутрішніх справ, заступник
начальника навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання, декан
факультету заочного навчання цивільних осіб

Захист відбудеться «___» _____ 2012 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «___» _____ 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Тарахонич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена кардинальними змінами у формі правління 2010 року та розвитком конституційного процесу на сучасному етапі в Україні. Значною частиною цих змін є створення Конституційної Асамблеї, покликаної підготувати зміни до Основного Закону, включаючи питання організації та діяльності органів державної влади, в тому числі й інституту глави держави.

Спроби механічного копіювання зарубіжних моделей організації державної влади, включаючи інститут глави держави без належного наукового обґрунтування, врахування національного досвіду державного будівництва і критичної оцінки власних можливостей при забезпеченні побудови суверенної і незалежної, демократичної, правової та соціальної держави, спричинили проблеми у функціонуванні системи органів державної влади в Україні. Це викликає необхідність дослідження інституту глави держави, його конституційно-правового статусу як в Україні, так і в інших державах.

Численні дискусії про місце і роль глави держави у державному механізмі України показали, що конституційна реформа, яка проводиться в Україні вже тривалий час, набула перманентності і потребує свого завершення. Ця обставина вимагає від науковців якісно нових підходів та теоретичних і розробок з цієї проблеми. Цей процес актуалізується початком роботи Конституційної Асамблеї, покликаної підготувати зміни до Конституції України, включаючи питання чіткого визначення функції кожного з державних органів.

Реформування Конституції створює можливість внесення коректив в організацію та діяльність як Президента України, так і структурних елементів механізму реалізації ним своїх повноважень.

Актуальність дослідження шляхів реформування інституту глави держави підтверджується перш за все необхідністю приведення його у відповідність з об'єктивними вимогами, які висуваються до нього у зв'язку з докорінними змінами у державному житті України, а також виникають у зв'язку з пошуком оптимальної для країни форми правління.

У зв'язку з цим головною метою наукових досліджень має стати визначення місця й ролі глави держави у державному апараті, правової природи його функцій та формування адекватної вітчизняним реаліям конституційної моделі інституту глави держави в Україні. Вирішення цих завдань вимагає не тільки порівняльного наукового аналізу існуючих у світі конституцій, а й теоретичному пошуку їх розв'язання.

Концептуальні засади, напрямки і тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави вже стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та «круглих столів» протягом останніх років. Різні аспекти інституту глави держави та створюваних ним консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб досліджували українські вчені

В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Барабаш, Ф. Бурчак, Ф. Веніславський, Н. Воротіна, В. Головатенко, Р. Гринюк, В. Денисов, В. Долежан, О. Дубина, М. Козюбра, В. Колесник, А. Колодій, Ю. Коломієць, Т. Костецька, Л. Криенко, Є. Кубко, І. Куян, В. Лемак, О. Марцеляк, О. Мироненко, Г. Мурашин, Є. Назаренко, Н. Нижник, В. Опришко, Н. Плахотнюк, В. Погорілко, І. Процюк, С. Серьогіна, В. Сіренко, О. Скакун, В. Скрипнюк, О. Скрипнюк, М. Ставійчук, Ю. Стасюк, Є. Тихонова, М. Ткачук, Ю. Тодика, В. Федоренко, М. Цвік, В. Шаповал, В. Шатіло, Ю. Шемшученко, В. Шувалова, О. Ющик, В. Яворський та інші.

Проблеми ж трансформації держави в демократичну, правову, соціальну, роль інституту глави держави в процесі цих перетворень аналізували у своїх працях правознавці з Росії та інших країн СНД – Ю. Аганов, М. Байтін, Є. Баталов, С. Березка, Г. Василевич, І. Волошенко, Е. Георгіян, І. Горнак, Д. Горовцов, О. Дербин, Д. Златопольський, В. Кайнов, В. Корельський, Н. Колоаєва, В. Маклаков, В. Маліновський, Є. Матусевич, О. Миронов, Р. Мухаєв, О. Осавелюк, Л. Окуньков, С. Паречина, В. Прокошин, В. Реут, М. Сахаров, Ю. Скуратов, В. Суворов, А. Султанов, А. Тиковенко, І. Хутинаєв, В. Чиркін, М. Чудаков та ін.

Сучасні і вітчизняні, і російські науковці у своїх дослідженнях ґрунтуються на фундаменті, сформованим російською дореволюційною та радянською правовою наукою. Проблема інституту глави держави свого часу були присвячені роботи таких дослідників як О. Алексєєв, В. Гессен, О. Градовський, В. Грибовський, А. Єлістратов, М. Коркунов, М. Лазаревський, П. Міжуєв, Л. Тихомиров, Б. Чичерін тощо. Радянська доктрина дослідження цієї проблеми здебільшого зводилась до критики інституту одноосібного глави держави. Проте деякі вчені все ж таки змогли приділити увагу дослідженню цієї проблеми. Серед них слід назвати Б. Лазарева, А. Мішина, С. Камінського, З. Черніовського та ін.

Серед теоретиків західного зарубіжжя гносеологічні, онтологічні та інші проблеми інституту глави держави досліджували такі відомі вчені як Р. Агранофф, Т. Адорно, Ф. Ардан, Р. Арон, Дж. Барбер, В. Бернхем, Дж. Блум, Р. Броди, Ч. Вайз, А. Валанзуала, С. Валанзуала, Л. Готроп, Д. Л. Горовіц, М. Дебре, А. Демішель, М. Дюверже, Р. Елліс, А. Есмен, Б. Келлерман, Т. С. Кілер, Е. Корвін, Б. Ларрі, Х. Дж. Лінц, С. Лорті, Х. Меллер, С. Мілкіс, Р. Нойштадт, Л. Ольсон, Т. Петерсон, М. Пікемаль, Ф. Платон, С. Сковронек, М. Стукі, Ф. Табіо, А. де Токвіль, Ф. Фрейдел, С. Хесс, С. Холмс, П. Шейн, А. Шлезінгер, М. Шугарт тощо.

Не применшуючи значущості доробку вище згаданих науковців, слід визнати, що в Україні відсутні фундаментальні дослідження інституту глави держави, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію і практику формування і функціонування інституту глави держави, не кажучи вже про дослідження зарубіжними вченими інституту глави держави в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у відділі конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України відповідно до його наукових програм, зокрема тем «Проблеми теорії конституційного права України» (номер державної реєстрації 0110U002174) і «Тенденції та перспективи розвитку політичних систем і державності України і Республіки Білорусь» (номер державної реєстрації 0111U008638).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є дослідження конституційно-правового статусу глави держави, правової природи цього інституту, його становлення та розвиток в Україні та інших країнах світу, характеристика існуючих його моделей на основі аналізу чинного українського та зарубіжного законодавства, а також праць вітчизняних та зарубіжних науковців, та розробка і обґрунтування пропозицій організаційно-правового характеру і практичних рекомендацій з метою оптимізації цього та вдосконалення інституту Президента України.

Реалізація даної мети зумовила необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- сформулювати авторське розуміння інституту глави держави та охарактеризувати його сутність;
- проаналізувати історичні передумови становлення інституту глави держави в світі, охарактеризувати його історичний розвиток;
- визначити місце глави держави в системі інших органів державної влади;
- розкрити взаємозалежність форми правління та конституційно-правового статусу глави держави;
- висвітлити особливості конституційно-правового статусу глави держави за різних форм державного устрою;
- визначити роль політичного режиму в реалізації конституційно-правового статусу глави держави;
- надати функціональну характеристику компетенції глави держави, охарактеризувати її у контексті співвідношення з функціями держави, а також здійснити класифікацію функцій глави держави за різними параметрами;
- визначити структуру функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави;
- розкрити зміст компетенції глави держави;
- здійснити ретроспективний аналіз становлення і розвитку інституту глави держави в Україні до запровадження інституту президента;
- здійснити діахронічний та синхронічний аналіз конституційно-правового статусу Президента України;
- обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні в умовах трансформації форми держави та системи правління.

Об'єктом дослідження є механізм функціонування держави та місце у ньому глави держави як його окремого елемента.

Предметом дослідження є конституційно-правовий статус глави держави, зарубіжний досвід його функціонування та вітчизняна модель цього інституту.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплексне використання принципів і методів філософсько-світоглядного, загальнонаукового та спеціально-наукового підходів. Автор виходить з єдності соціально-правового та гносеологічного аналізу, об'єктивності, історизму, конкретності істини. Основу роботи складає синергетичний метод пізнання державно-правових явищ, який дає можливість не лише дослідити інститут глави держави у динаміці його становлення та розвитку, взаємозв'язку з іншими елементами держави і суспільства, а й спрогнозувати його подальший розвиток з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників. З метою всебічного аналізу конституційно-правового статусу інституту глави держави застосовувалися також методи: історико-правовий, завдяки якому досліджувалася еволюція інституту глави держави, основні етапи його становлення у світі; порівняльно-юридичний, який дав можливість охарактеризувати різноманітні схеми інституту глави держави, порівняти їх конституційно-правовий статус. Із застосуванням системного методу в роботі досліджувалася природа та моделі інституту глави держави у взаємозв'язку із формами правління різних країн та існуючими в них типами держави та правової системи, формами державного устрою та політичного режиму, а також системами органів державної влади. Формально-логічний метод сприяв дослідженню організації роботи глави держави в аспекті відповідності законам формальної логіки, закономірностям людського мислення, а формально-юридичний – організації діяльності глави держави з точки зору її відповідності праву через призму юридичних категорій. Завдяки методам моделювання і прогнозування в дослідженні здійснювався пошук оптимальної моделі інституту глави держави, вироблялася її схема. Використання методу тлумачення норм дало можливість з'ясувати та роз'яснювати зміст правових норм, що регулюють конституційно-правовий статус глав держав різних країн, а статистичного методу – здійснити аналіз закономірностей функціонування глави держави шляхом оцінки показників його роботи. Застосування цих та інших методів наукового пізнання гарантувало достовірність та об'єктивність дослідження інституту глави держави, розв'язання поставлених перед дисертантом цілей та завдань.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вона є одним з перших у вітчизняній науці конституційного права фундаментальним комплексним дослідженням конституційно-правового статусу глави держави. У ході дисертаційного дослідження сформульовано низку нових дефініцій і теоретичних висновків, практичних узагальнень і пропозицій або таких, що містять елементи наукової новизни.

Наукову новизну дисертаційного дослідження становлять, зокрема, такі основні положення:

уперше:

- запропоновано класифікувати інститут глави держави за певними критеріями, а саме: за кількісним складом – одноосібний та колегіальний; за формою правління – монархічний і республіканський; за способом формування – спадкоємний, виборний, призначувальний глава держави та узурпатор. Колегіального главу держави запропоновано поділяти на олігархічного та діархічного. Останню модель пропонується поділяти на функціональну, територіальну, особисту та вертикальну діархії;
- розглянуто еволюцію інституту глави держави, а також з'ясовано вплив на процес його розвитку інституту державного правителя;
- виокремлено п'ять моделей, за якими глава держави уособлює єдність державної влади: абсолютно-доцентрову, відносно-доцентрову, відносно-відцентрову, паралельну і фрагментарну;
- обґрунтовано, що одним з критеріїв поділу форм правління на монархії та республіки є можливість притягнення глави держави до юридичної відповідальності. Монархічною є така форма правління, в умовах якої монарх, за національним законодавством, не несе юридичної відповідальності або його притягнення до останньої є практично неможливим. Під республікою розуміється така форма правління, котра допускає притягнення глави держави до юридичної відповідальності за національним законодавством;
- доведено, що абсолютна більшість тоталітарних режимів нівелює роль глави держави, а з державних посад надає перевагу главі уряду. При цьому обидві посади зазнають істотного впливу головного носія моністичної ідеології (керівника правлячої партії, вищого релігійного лідера). На відміну від тоталітарного, авторитарний режим здебільшого саме главі держави дає можливість істотно впливати на стан справ у суспільстві;
- запропоновано здійснювати розподіл функцій глави держави на загальні та спеціальні. Загальні функції притаманні загалом главам практично усіх держав (представницька та правотворча). Спеціальні ж функції притаманні главам лише деяких держав на доповнення до загальних (функції гаранта та носія виконавчої влади);
- запропоновано положення про основні етапи становлення і розвитку інституту глави держави в Україні – доктринальний, фактично-функціональний та формально-юридичний;

удосконалено:

- поняття глави держави як відносно, повністю або частково самостійного у правотворчій сфері вищого державного органу, який уособлюючи єдність різних гілок влади в державі, представляє її всередині та за межами країни;
- положення стосовно співвідношення категорій «інститут глави держави» і «статус глави держави», які розглядаються як форма (інститут) і зміст (статус);

- визначення понять «конституційно-правовий статус глави держави» та «конституційний статус глави держави», за якого конституційний статус глави держави визначається Конституцією, а конституційно-правовий статус глави держави – Конституцією та іншими конституційними законами;
- положення щодо критеріїв класифікації систем престолонаслідування, зокрема їх поділ за суб'єктом визначення спадкоємця трону на петровську, органічну та сетлементову;
- понятійно-термінологічний апарат, зокрема запропоновано визначення понять «абсолютна монархія», «парламентарна монархія», «дуалістична монархія»;
- зміст поняття «системи правління» як особливостей реалізації владних повноважень глави держави з урахуванням його взаємодії з урядом та вищими представницькими органами;
- погляди на структуру конституційно-правового статусу глави держави з точки зору трьох його аспектів – організаційного, структурного та функціонального;
- положення щодо компетенції глави держави, що надає можливість розглянути її змістовну характеристику крізь призму аналізу трьох рівнів: функції (загальні та спеціальні), групи повноважень (дипломатичні, арбітражні тощо) і конкретні повноваження (права і обов'язки), яким наділяється глава держави;
- поняття Президента України як глави держави і частково самостійного у сфері правотворчості вищого одноособового виборного державного органу, що є представником держави всередині країни та за її межами;
- положення щодо перспектив зміни характерної для України системи правління (з президентсько-парламентської республіки на президентську, парламентську чи парламентсько-президентську) та чинної моделі глави держави (з одноосібної на колегіальну) в межах існуючого правового механізму;
дістали подальшого розвитку:
- положення про співвідношення функцій глави держави і демократичного режиму, що надало можливість обґрунтувати зниження рівня демократії в країні в умовах надання главі держави реальних повноважень у сфері виконавчої влади;
- пропозиції щодо вдосконалення процесу виборів Президента України, котрі стосуються, зокрема, грошової застави та механізму обмеження суб'єктивних недоліків глави держави;
- положення щодо забезпечення гарантій статусу Президента України, які пов'язані з необхідністю детальної регламентації процедури імпічменту як в Конституції, так і в спеціальному законі;
пропозиції щодо змін і доповнень до відповідних статей Конституції України, які визначають місце Президента України в системі органів державної влади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дисертація спрямована як на розвиток науки конституційного права, так і на подальше удосконалення державного механізму. Сформульовані в ній пропозиції та висновки можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки теоретичних засад конституційно-правового статусу глави держави;
- у правотворчій роботі – як теоретичний матеріал для вдосконалення конституційно-правового статусу Президента України;
- у правозастосовній діяльності – для поліпшення роботи з реалізації функцій та повноважень Президента України, форм, методів та механізму їх реалізації;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників з курсів «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Теорія держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Адміністративне право України» тощо; викладанні відповідних навчальних дисциплін та спецкурсів; у науково-дослідній роботі студентів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою. Основні теоретичні положення та висновки, які характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне і практичне значення його результатів, одержані дисертантом особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені та обговорювались на засіданні відділу конституційного права і місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях, зокрема на: VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 18–20 вересня 2002 р.; тези опубліковано); Міжнародній науковій конференції «Методологічні проблеми правової науки» (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.; тези опубліковано); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 25–26 листопада 2004 р.; тези опубліковано); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і освіта-2005» (м. Дніпропетровськ, 07–21 лютого 2005 р.; тези опубліковано); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 10–11 листопада 2005 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх вдосконалення» (м. Київ, 07–08 грудня 2005 р.; тези опубліковано); XII Регіональній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 09–10 лютого 2006 р.; тези опубліковано); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 02–03 листопада 2006 р.; тези опубліковано); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених

«Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти» (м. Суми, 21–22 грудня 2007 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин в умовах кризи: практика правозастосування і шляхи її вдосконалення» (м. Суми, 04–05 червня 2010 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава в умовах глобалізації та регіоналізації» (м. Ірпінь, 14 жовтня 2011 р.; тези опубліковано).

Публікації. Результати дослідження знайшли своє відображення в чотирьох монографіях, трьох навчальних посібниках, 28 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, 7 наукових статтях в інших виданнях та 11 тезах виступів на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, у яких об'єднано дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (439 найменувань на 51 сторінці). Загальний обсяг дисертації становить 400 сторінок, з них основного тексту – 349 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу; розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення; подаються відомості про особистий внесок автора, апробацію та опублікування результатів дослідження, його структуру і обсяг.

Розділ 1 «Інститут глави держави: конституційно-правовий та історичний аспекти» складається з трьох підрозділів і присвячений визначенню поняття та сутності глави держави, його місця в системі органів державної влади, а також дослідженню процесів його становлення та розвитку.

У **підрозділі 1.1 «Поняття і сутність інституту глави держави»** глава держави розглядається у контексті трьох напрямків дослідження: понятійному, типологічному та статусному.

У понятійному аспекті інститут глави держави розглядається як статусна характеристика інституту президента або монарха. Таким чином, якщо в конституції передбачається, що «президент (або король) є главою держави», то це, фактично, означає, що національний лідер (президент або король) обіймає пост (керівну посаду) глави держави. При цьому, слід мати на увазі, що в понятті «глави держави» виділяється змістовний і функціональний аспекти. Змістовний контекст поняття глави держави передбачає формулу: «президент (король, імператор, співправителі) є главою держави». У окремих випадках конституція дає певну розшифровку розуміння нього інституту. Так, наприклад, ч. 1 ст. 102 Конституції України передбачає: «Президент України є главою держави і виступає від її імені». На відміну від змістовного, функціональний контекст поняття глави держави передбачає лише перерахування основних напрямків дія-

льності особи чи органа як глави держави. Так, Федеральним конституційним законом Австрійської Республіки від 10 листопада 1920 року передбачається посада президента, але не зазначено, що він є главою держави. Проте, виходячи з ст. 65 Закону, саме він «представляє Республіку у зовнішніх відносинах», що здебільшого притаманно саме главі держави.

Обов'язковою ознакою глави держави є його самостійність (відносна, часткова або повна) у правотворчій сфері. При цьому відносна самостійність означає, що акти глави держави підлягають обов'язковому контрасигнуванню, а повна – конституція виключає таку необхідність. В умовах же часткової самостійності одні акти глави держави обов'язково повинні контрасигнуватися, а інші – ні.

Використовуючи метод типології, у дисертаційному дослідженні здійснюється класифікація інституту глави держави. Зокрема, поряд із всім відомим одноосібним главою держави, виділяється й глава держави колективний (колегіальний), який втілюється в олігархічному та діархічному різновидах. У останньому випадку виділяють функціональну, територіальну та особисту діархію, а також діархію вертикальну, коли один із співправителів має більше повноважень за іншого і має конституційне право або призначати, або ж істотно впливати на вибори останнього. У останньому випадку глава держави може бути номінальним та реальним. Ця ситуація найбільш притаманна колишнім британським домініонам (Канада, Австралія, Ямайка тощо), главою держави яких проголошена королева (король) Великобританії. Номінальним главою держави при цьому визнається британський монарх, а реальним – генерал-губернатор. Як приклад, можна навести Конституцію Соломонових Островів, котрою закріплюється положення про те, що главою держави Соломонових Островів є Її Величність (ч. 2 ст. 1 Конституції), яка, відповідно до ч. 1 ст. 27 призначає своїм представником генерал-губернатора.

При дослідженні статусного аспекту інституту глави держави, у дисертації акцентується увага на понятті та елементному складі конституційно-правового статусу глави держави. Зокрема, дисертант виділяє наступні елементи структури конституційно-правового статусу глави держави: компетенція глави держави (його функції та повноваження), порядок та основні підстави і вимоги щодо заміщення посади глави держави, термін і порядок припинення повноважень глави держави, а також наявність або відсутність юридичної відповідальності глави держави. Фактично ж, на його думку, усі ці елементи можна звести до двох основних аспектів конституційно-правового статусу глави держави: функціонального та організаційного. Так, компетенція та відповідальність поглинаються функціональним аспектом конституційно-правового статусу, а порядок та основні підстави і вимоги щодо заміщення поста глави держави, а також термін і порядок припинення повноважень глави держави – організаційним.

У *підрозділі 1.2 «Генезис та еволюція інституту глави держави»* розглядаються умови виникнення та основні етапи розвитку інститутів правителя і глави держави у світі.

Закони Хаммурапі, закони Ману, «варварські правди» існували в рамках першого етапу розвитку законодавства про статус правителя держави, що, на нашу думку, можна назвати *архаїчно-законодавчим*. Такий термін пояснюється, перш за все, наявністю самих законів, де тим чи іншим чином фіксувалися права, прерогативи й обов'язки правителя держави. І якщо в умовах необмеженої монархії (східна деспотія чи римська або македонська монархія) повноваженням правителя держави взагалі не приділялася увага, адже вони мали право вчиняти практично будь-які дії, то в умовах обмеженості (насамперед традиціями) влади монарха, такі прерогативи фіксувалися законами. Такий стан справ був можливим насамперед тому, що озброєний народ був здатний захистити існуючі традиції військової демократії. При цьому під народом розумілися не лише нижчі соціальні верства, а й представники родової знаті. Архаїчність же таких законів полягала у тому, що вони не мали якоїсь галузевої спрямованості, адже одночасно регулювали відносини як публічного, так і приватного права.

Другий етап розвитку законодавства про статус правителя держави, на нашу думку, зароджується на початку XIII ст. На наше переконання, означений період слід назвати *договірним*, а його відлік слід розпочинати з 1215 року, коли в Англії була прийнята Велика Хартія Вольностей. Цей акт можна цілком визнати своєрідним конституційним договором між королем та йому підлеглою знаттю, адже, за словами короля Іоанна Безземельного, «була принесена присяга як з нашого боку, так і з боку баронів, у тому, що усе, тут висловлене, буде дотримуватись добросовісно і без омани». До цього етапу можна віднести й «Конституцію Пилипа Орлика» («Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького»), якою була здійснена спроба регламентувати статус гетьмана. На думку окремих вчених, цей документ є справжньою конституцією (нормативно-правовим актом вищої юридичної сили). Проте, на нашу думку, він є, скоріше, конституційним договором, що був укладений «між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічно ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах». У силу історичних причин означений документ не набув чинності. Україна, на жаль, не пережила договірний етап розвитку інституту правителя держави.

Третім етапом еволюції законодавства про статус правителя, який триває й донині, є *конституційний*. Саме в цей період порядок формування і компетенція правителя держави стали фіксуватися в писаних конституціях. Зазначений етап розпочався у 1787 році, коли була прийнята перша писана конституція сучасної цивілізації – Конституція США. Саме в цей період словосполучення «глава держави» набуває законодавчого (конституційного) закріплення.

Важливими чинниками, які вплинули на появу та легалізацію інституту глави держави стали: епоха Відродження (коли розділилися суспільство і держава), падіння I імперії у Франції (коли було законодавчо закріплено інститут

глави держави), завершення Другої Світової війни (коли республіки почали за-
позичувати главу держави як статус для своїх президентів) та падіння СРСР
(коли інститут глави держави набув поширення в усьому світі).

Сьогодні норма про те, що певна особа чи група осіб «є главою держави»
закріплена в конституціях держав Європи (Албанія, Андорра, Болгарія, Вати-
кан, Іспанія, Кіпр, Ліхтенштейн, Сан-Марино, Угорщина, Хорватія, Чехія,
Швеція), Азії (Афганістан, Бангладеш, Бахрейн, Бутан, В'єтнам, Ізраїль, Йор-
данія, Камбоджа, Катар, Республіка Корея, Кувейт, Лаос, Монголія, Оман, Па-
кистан, Сінгапур, Таїланд, Туреччина, Шрі-Ланка), Африки (Ангола, Гана, Гві-
нея-Бісау, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Єгипет, Зімбабве, Камерун,
Конго, Лесото, Ліберія, Маврикій, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік,
Намібія, Нігерія, ПАР, Руанда, Свазіленд, Сомалі, Туніс, Уганда), Америки
(Венесуела, Гаїті, Гайана, Суринам, Тринідад і Тобаго) та Океанії (Вануату, Кі-
рібаті, Фіджі). Досить цікавою є ситуація в колишніх британських домініонах.
Королева Великобританії є главою держави за конституціями Нової Зеландії,
Соломонових островів, Папуа – Нової Гвінеї і Тувалу.

У *підрозділі 1.3 «Місце глави держави в системі органів державної
влади»* проаналізовані сутність, зміст та значення принципу поділу влади. Осо-
блива увага при цьому приділяється питанню про місце глави держави в систе-
мі органів державної влади. Теоретичною основою дослідження стали праці як
сучасних вчених з даної проблематики (О. Зинов'єв, О. Скрипнюк, В. Чиркін,
В. Шаповал та ін.), так і класиків політичної філософії (Дж. Лок, Ш. Л. Мон-
теск'є, І. Кант та ін.) і юриспруденції (В. Гессен, П. Міжуєв, С. Котляревський).

Аналізується поширена в сучасному державознавстві думка про існуван-
ня в структурі влади особливої гілки – «влади глави держави». Наголошується
на єдності системи державної влади. Розкриваються конституційні засади цієї
єдності і акцентується постулат втілення єдності державної влади главою дер-
жави, який посідає становище не між гілками влади, а стоїть над ними. Саме
так він втілює, уособлює та забезпечує єдність державної влади і злагоджене
функціонування її гілок. Особливості ж взаємодії глави держави з представни-
ками гілок влади (парламентом, урядом, судом) складаються залежно від струк-
турного статусу, тобто від місця глави держави в системі органів державної
влади. У цьому випадку глава держави може існувати в рамках абсолютно-
доцентрової, відносно-доцентрової, відносно-відцентрової, паралельної та фра-
гментарної моделі. У випадку, коли глава держави, уособлюючи єдність різних
гілок влади, одноосібно здійснює усі їхні повноваження, ми маємо справу з аб-
солютно-доцентровою моделлю глави держави (Ватикан, Саудівська Аравія).
Коли ж глава держави, уособлюючи єдність різних гілок влади, здійснює їхні
повноваження разом з іншими органами (парламентом чи урядом), ми маємо
справу з відносно-доцентровою моделлю глави держави. В рамках відносно-
відцентрової моделі глава держави уособлює єдність різних гілок влади, але
вища законодавча влада належить парламенту, а вища виконавча влада – уряду,
що, утім, не заперечує можливості того, що глава держави може реалізовувати

повноваження виконавчої та/або законодавчої влади. Зокрема, саме відносно-відцентрова модель діє сьогодні в Україні. Інший підхід передбачає, що глава держави уособлює виконавчу (іноді – регламентарну) владу, а законодавча влада належить іншому органу (зазвичай – парламенту). Цей підхід можна умовно визначити як паралельний (паралельно існують виконавча влада на чолі із главою держави і законодавча влада). І, нарешті, останній підхід передбачає взагалі єдину систему органів державної влади і глава держави є складовою частиною цієї системи. Такий підхід можна визначити як фрагментарний.

Розділ 2 «Взаємовплив конституційно-правового статусу глави держави та форми держави» складається з трьох підрозділів, у яких розглядаються взаємний вплив конституційно-правового статусу глави держави та окремих елементів форми держави: форми правління, форми державного устрою та політичного режиму.

У підрозділі 2.1 *«Взаємозалежність конституційно-правового статусу глави держави та форми правління. Відповідальність глави держави»* аналізується конституційно-правовий статус глави держави в країнах з різною формою правління. При цьому, головна увага приділяється двом аспектам форми правління, які впливають на інститут глави держави: організаційному аспекту конституційно-правового статусу глави держави та відповідальності глави держави.

Зокрема, аналізуючи відповідальність глави держави, автор дисертації наголошує, що в умовах монархії глава держави не може бути притягнений до юридичної відповідальності. Однак, з цього правила є виключення. Так, стаття 49 Конституційного Акту Тонга передбачає, що «протизаконно притягувати Короля до суду за його провини без згоди Кабінету». Така формула дозволяє висунути гіпотезу про те, що, у випадку згоди кабінету, короля Тонга можна притягти до відповідальності. На практиці ця норма ніколи не може бути реалізованою через те, що сам кабінет, згідно ст. 51, формується королем, а його члени перебувають на своїх посадах до тих пір, поки цього бажає монарх. Водночас в умовах республіки глава держави завжди несе юридичну відповідальність у випадку вчинення ним правопорушення. При цьому виділяється дві процедури притягнення президента до юридичної відповідальності: через процедуру імпичменту, яка характерна для абсолютної більшості республік, або через процедуру відзиву, яка притаманна Словаччині та Австрії.

Щодо організаційного аспекту конституційно-правового статусу глави держави, то в дисертації аналізуються його особливості як в умовах монархії, так і в умовах республіки. Зокрема, в умовах монархії саме в рамках організаційного статусу можна виділити чотири основні способи монархічного правління: династичний (монарх успадковує владу в порядку кривного споріднення в рамках відповідної династії від попередників), представницький (монарх є номінальним главою держави, що здійснює свої повноваження через свого представника – реального главу держави), виборний (глава держави обирається з числа монархів) та теократичний (глава держави є духовною особою та оби-

рається за релігійними канонами). При цьому, більшість монархій світу є династичними, тобто монарх успадковує владу в рамках певної династії за кривим спорідненням. У свою чергу система спадкування також знає два різновиди. Перший різновид передбачає визначення спадкоємця. У такому разі передбачається три загальновідомі системи престолонаслідування: салічна, кастильська та скандинавська. Щодо австрійської системи престолонаслідування, то, на нашу думку, вона є лише специфічним різновидом кастильської системи. Проте поділ усіх систем спадкування трону на кастильські, салічні та скандинавські не вичерпує усі класифікації систем престолонаслідування, адже можна розглянути питання не з точки зору того, хто визначається спадкоємцем?, а з точки зору того, хто (або що) визначає спадкоємця? Саме у цьому випадку можна виділити петровську, органічну та сетлементову системи.

На відміну від монархії, для республіканської форми правління важливим є не лише організація та проведення виборів, а й строки повноважень, надані главам держави. Щодо виборів глави держави, то в умовах республіканського правління існує лише три способи їхнього проведення: прямий, непрямий та внутрішньо-парламентський. У останньому випадку можна виділити три варіанти. Згідно першого варіанту президент обирається парламентом, в голосуванні беруть участь тільки депутати, ніхто інший до цієї процедури не допускається. Такий порядок обрання президента прийнятий, наприклад, в Греції, Латвії та деяких інших. Відповідно до другого варіанту для обрання президента створюється виборча колегія, яка складається з депутатів парламенту і представників органів місцевого самоврядування великих адміністративно-територіальних одиниць. Найбільш типовий у цьому відношенні порядок встановлює Конституція Італійської Республіки (ст. 83): «Президент республіки обирається парламентом на спільному засіданні його членів». За третім варіантом у деяких федеративних державах для обрання президента також формується особлива колегія, яка складається з депутатів союзного парламенту і представників суб'єктів федерації. Наприклад, у ФРН федеральний президент, у відповідності з конституцією і законом про вибори федерального президента Федеральними зборами 1959 року, обирається Федеральними зборами, які складаються з членів бундестагу (нижня палата парламенту) і представників земель, обраних ландтагами на засадах пропорційного представництва. Для обрання президента необхідна абсолютна більшість голосів членів Федеральних зборів. Якщо в перших двох турах голосування жоден з кандидатів не набере абсолютної більшості, то президент обирається в наступному турі відносною більшістю голосів.

Не менш важливим, складовим елементом організаційного статусу глави держави в умовах республіки є строк його повноважень. Зокрема, в умовах партотократичної (соціалістичної) республіки строк повноважень колегіальної інституції, що реалізує повноваження глави держави обмежується періодом функціонування вищого представницького органу, котрий її сформував. Так, за Конституцією Корейської Народно-Демократичної Республіки від 05 вересня 1998 року, функції глави держави здійснює Президія Верховних Народних Збо-

рів КНДР, що згідно п. 6 і 8 ст. 91 Конституції, формується означеними Зборами. Відповідно ж до ст. 115 Конституції КНДР строк повноважень Президії є тотожним строку повноважень ВНЗ. В умовах же поліархічних (президентських, парламентських чи змішаних) республік строк, на який обирається глава держави в більшості країн складає п'ять або чотири роки. На більший термін обираються президенти Екваторіальної Гвінеї (ч. I ст. 34 Конституції), Камеруну (ч. 2 ст. 6 Конституції) та Сирії (ст. 85 Конституції), де період легіслатури президента визначається у сім років. Також на семирічний термін обираються президенти Італії (ч. I ст. 85 Конституції) та деяких інших країн. Один з найменших строків президентських повноважень, на нашу думку, закріплено в Науру, де глава держави обирається лише на трирічний термін.

У підрозділі 2.2 «Особливості конституційно-правового статусу глави держави за різних форм державного устрою» здійснюється порівняльний аналіз взаємодії глави держави із регіональними органами влади як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Зокрема, розглядаються особливості зазначених відносин в умовах унітарних (Франція, Україна), регіоналістичних (Італія) держав, федерацій (США, РФ), конфедерацій (Швейцарія) та уній (Велика Британія), взаємодія центру та регіонів в яких мають певну специфіку. Детально досліджується особливості інституту федерального втручання центральної влади у справи суб'єктів федерації (на прикладі США, Швейцарії та окремих латиноамериканських федерацій).

Характеризуються спільні риси, притаманні взаємодії президентів з регіональними органами влади як департаментів Франції та суб'єктів федерації РФ, так і адміністративно-територіальних одиниць України. Зокрема, в дисертації досліджуються процеси децентралізації та деконцентрації, що відбуваються у Франції, а також процеси централізації, які відбувалися протягом останніх років в Росії. Особлива увага в підрозділі приділяється інституту французького префекта – спеціального чиновника, який спочатку був представником урядової влади і визначав усі напрямки місцевої діяльності, а згодом набув рис «...не просто політико-адміністративного інструмента, а самостійної політичної фігури, що працює під контролем центру».

У підрозділі 2.3 «Роль політичного режиму в реалізації конституційно-правового статусу глави держави» аналізується сутність, зміст і класифікація політичних режимів. При цьому головна увага приділяється трьом формам політичного режиму: демократичному, авторитарному і тоталітарному. Зокрема, розглядаються особливості реалізації конституційно-правового статусу глави держави в умовах демократії у країнах з президентською (США) та змішаною (Франція) системами правління.

В умовах тоталітарного режиму глава держави (голова Президії Верховної Ради СРСР М. Калінін, король Італії Віктор Еммануїл III, президент Ірану А. Банісадр та ін.) не відіграє істотної ролі в державному управлінні, а першість залишається за головним ідеологом країни (Й. Сталін, Б. Муссоліні, А. Гітлер, Р. М. Хомейні), котрий, як правило, є главою уряду.

На відміну від становища глави держави в умовах тоталітарного режиму, авторитарний режим здебільшого саме цьому інституту дає можливість істотно впливати на стан справ в країні. Як приклад, можна згадати ситуацію в КНР у червні 1989 року, коли вищі керівники держави (у тому числі й Голова КНР Ян Шанкунь) змогли нівелювали вплив керівника КПК. На нашу думку, це відбулося перш за все тому, що в умовах авторитарного режиму (на відміну від тоталітарного) ідеологія поступається місцем прагматизму державного апарату. І якщо в часи тоталітарної КНР молоді прихильники «культурної революції», підтримані лідером КПК Мао Цзедунем, змогли нажахати державний апарат, що стало можливим лише за умови абсолютного домінування ідеологічної складової в житті китайського суспільства, то в період авторитарної КНР молоді прихильники «демократичних перетворень», підтримані лідером КПК Чжао Цзяном, не змогли скористатися цією складовою і зазнали поразки від державного апарату. Можливо, саме певні паралелі з «культурною революцією», коли молодь намагалася безпосередньо впливати на стан справ в країні, налякали державний апарат і саме з цим пов'язана та лють, з якою були придушені заворушення на Тяньаньмень.

Розділ 3 «Конституційно-правовий статус глави держави: функціональний аспект» складається з трьох підрозділів, у яких дається функціональна та змістовна характеристика компетенції, а також досліджуються структурні особливості функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави.

Підрозділ 3.1 «Компетенція глави держави: функціональна характеристика» присвячений визначенню вихідних положень щодо функціональної характеристики компетенції глави держави, а також характеру її правової регламентації в конституційному законодавстві різних країн світу. Це зумовлено тим, що у функціях глави держави віддзеркалюється соціальне призначення цього інституту, об'єктивна необхідність здійснення ним суспільно корисної, соціально обумовленої представницької та правотворчої діяльності. Правильне розуміння функцій глави держави є важливим і для практики державно-правового будівництва, оскільки точне їх окреслення сприяє виразному визначенню цього інституту при реалізації державних функцій. Без вирішення питання про функції глави держави важко окреслити пріоритетні напрямки та окреслити обсяг, характер і зміст його діяльності.

Виходячи з визначення глави держави, можна виділити дві основні групи його функцій. Першу групу утворюють функції, що впливають із самої природи глави держави як органу, котрий є «уособлення єдності законодавчої, виконавчої та судової влади в державі, що представляє її як всередині країни, так і за її межами» та «відносно або повністю самостійний у правотворчій сфері». З першого впливає представницька функція глави держави. З другого ж – правотворча. Це загальні функції, адже, так чи інакше, вони притаманні фактично главам усіх держав. Так, Конституція Королівства Бахрейн (п. «а» ст. 33) передбачає не лише той факт, що «Король є главою держави», а, й те, що він є

«офіційним представником» Бахрейну». Окрім представницької та правотворчої функції, додатково глава держави може реалізувати також такі функції як гарантійна та виконавча.

У *підрозділі 3.2 «Конституційно-правовий статус глави держави: структурно-функціональна характеристика»* розкривається поняття і зміст окремих елементів структури функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави.

Первинними елементами структури функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави є його повноваження. Існує три підстави для поділу повноважень: за юридичним вираженням, за нормативним закріпленням і за умовами діяльності. За юридичним виразом всі повноваження глави держави поділяються на відкриті та приховані. За нормативним закріпленням повноваження можуть бути конституційними (закріплюються в Конституціях) та звичайними (закріплюються в інших нормативно-правових актах). І, нарешті за умовами діяльності повноваження глави держави можуть бути постійними і тимчасовими. Другим елементом структури функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави є форма реалізації його функцій. Аналізуючи цю категорію, слід мати на увазі, що під формою реалізації функцій глави держави слід розуміти однорідну за своїми зовнішніми ознаками діяльність глави держави та підпорядкованого йому механізму, шляхом якої реалізуються його функції. На нашу думку, форми реалізації функцій глави держави багато у чому подібні до форм реалізації функцій держави, які, в свою чергу, залежно від того, наскільки в управлінні використовуються правові механізми, можна поділити на правові, організаційні та договірні. Третім елементом структури функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави є методи реалізації його функцій. На сьогодні вони зводяться лише до трьох різновидів – переконання, стимулювання і примус. При цьому примус може бути правовим і свавільним. І, нарешті, останнім елементом структури функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави є механізм реалізації ним функцій. Як і будь-який інший, механізм реалізації функцій глави держави є цілісною системою державних організацій (підприємств, установ і органів) чи технологій (найвідомішими серед них є бюрократія, диктатура, адхократія, соціальна ієрархія, креативна корпорація, електронний уряд та державне проектування), за допомогою яких глава держави реалізує свої функції.

У *підрозділі 3.3 «Компетенція глави держави: змістовна характеристика»* досліджуються повноваження глави держави за близькими за змістом сферами суспільно-політичного життя, проблеми розподілу компетенції між главою держави та органами законодавчої, виконавчої і судової влади, а також питання, пов'язані із системою правління.

Зокрема, доводиться, що представницька функція глави держави полягає у тому, що він здійснює хоча б формальне керівництво зовнішньополітичною діяльністю, а всередині країни цей інститут, представляючи єдність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, може впливати на їхнє формування й

функціонування, а також, у випадку виникнення протиріч між ними, здійснювати верховний (формальний та неформальний) арбітраж. Інша група повноважень в рамках представницької функції, що реалізуються главою держави всередині країни, пов'язана з його символічно-церемоніальним статусом. Аналізуючи ж церемоніальні повноваження глави держави, слід мати на увазі, що вони реалізуються у рамках чотирьох груп: по-перше, глава держави нагороджує спеціальними відзнаками (орденами, медалями); по-друге, глава держави присуджує почесні звання; по-третє, глава держави вирішує питання щодо громадянства; по-четверте, глава держави має право звертатися з посланнями до народу чи парламенту.

Щодо виконавчої функції глави держави, то на сьогодні існує два види республік, глави держави яких очолюють виконавчу владу. Першим типом республіки є такі, що не мають у своєму державному механізмі посади прем'єр-міністра. Це – Туркменістан, який можна визначити як президентську республіку. Іншу групу утворюють країни, які передбачають наявність поста прем'єр-міністра або аналогічну посаду. Це – Руанда, Сінгапур, Таджикистан і Фіджі. Їх можна вважати напівпрезидентськими, змішаними республіками. На сьогодні змішаною республікою є й Венесуела, яка запровадила пост тимчасового керівника Кабінету міністрів: ним є, згідно статті 242 Конституції, Виконавчий віцепрезидент.

Розділ 4 «Інститут глави держави в Україні» складається з трьох підрозділів і присвячений генезису та еволюції інституту глави держави в Україні, порівняльному аналізу конституційно-правового статусу Президента України в діахронічному і синхронічному аспектах, а також концептуальним проблемам подальшого існування і розвитку інституту глави нашої держави.

У підрозділі 4.1 «Історія становлення і розвитку інституту глави держави на території сучасної України до запровадження президентства» розглядаються умови виникнення та основні етапи розвитку інституту глави держави в Україні до 1991 року.

Процес розвитку інституту глави держави в Україні відбувався протягом трьох етапів: доктринального (коли виникла сама ідея інституту глави держави в українських землях), фактично-функціонального (коли ідея була реалізована, але без формального визначення верховного правителя в якості глави держави) і формально-юридичного (коли на теренах України формально виник інститут глави держави). При цьому два останні етапи розпочинаються після 1917 року, коли, з появою самостійних держав на території сучасної України (Української Народної Республіки з центром у Києві, «Української Соціалістичної Радянської Республіки» з центром у Харкові, Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) з центром у Львові та Івано-Франківську, врангелівської Південної Росії з центром у Севастополі та «Селянської Радянської Республіки» з центром у Гуляйполі) лідерами (фактичними главами держави) яких в різні часи були М. Грушевський, П. Скоропадський, С. Петлюра, П. Врангель та ін., інститут глави держави набуває розвитку. Щодо Нестора Махно, то він, хоча і контролює

вав велику територію та мав у підлеглих колосальну кількість людей, проте формально ніколи не був главою держави. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що сам Н. Махно був анархістом, а отже заперечував ідею держави як такої.

Після 1921 року на території України існувала лише одна держава – Українська Соціалістична Радянська республіка, главою держави якої був Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад, який, згідно із п. 12 Конституції УСРР «...відповідає перед Всеукраїнським З'їздом Рад і обирається останнім в кількості по призначенню з'їзду на реченець до слідуючого з'їзду».

30 грудня 1922 року була утворена нова держава – Союз Радянських Соціалістичних Республік у складі України, Білорусії, Російської та Закавказької федерацій. УРСР часів існування СРСР не могло вважатися повноцінною державою, адже не мала прав суверенітету як верховенства у здійсненні зовнішньої та внутрішньої політики незалежно від зовнішніх сил. В даному випадку верховенство (тобто суверенітет) належав виключно Союзу РСР. В УРСР до 1990 року не існувало глави держави, хоча формально його обов'язки виконувала Президія Верховної Ради УРСР. Таке становище тривало до 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, де у розділі III наголосила на верховенстві на території УРСР Конституції та законів України.

У підрозділі 4.2 «Конституційно-правовий статус Президента України як глави держави: історія і сучасність» порівнюється конституційно-правовий статус Президента України як із президентами інших змішаних республік – Франції, Польщі, Португалії, Литви (синхронічний аналіз), так і з аналогічним статусом Президента України у 1991–1992 рр., 1992–1995 рр., 1995–1996 рр., 2006–2010 рр., а також за чинною Конституцією 1996 року (діахронічний аналіз).

Відповідно до чинного законодавства України, главою держави є президент, наділений притаманним лише йому конституційно-правовим статусом впливати на органи законодавчої (підписує закони та розпускає парламент), виконавчої (скасовує акти уряду та призначає його главу) та судової (видає акти про помилування та призначає суддів) влади.

На появу інституту Президента України істотно вплинув інститут Президента СРСР.

Розвиток вітчизняного конституційного законодавства (Конституція (Основний Закон) України 1978 року із відповідними змінами, що стосуються інституту Президента України; Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України; Конституція України 1996 року; Закон України «Про внесення змін до Конституції України») довгий час відбувався у напрямі поступового обмеження прерогатив президента на користь парламенту та контролюваного ним уряду. Реформа 2004 року фактично створила передумови для своєрідного «двовладдя»: влади глави держави та влади парламенту і підконтрольного йому уряду. Така ситуація тривала до скасування Закону № 2222 у 2010 році.

Конституційно-правовий статус Президента України як глави держави містить у собі три аспекти: структурний, функціональний і організаційний. Проте останній має певні недоліки, які пов'язані із тим, що, окрім конституційних цензів, Законом про вибори Президента України фактично встановлюється й додатковий майновий ценз, адже, згідно ч. 1 ст. 49 Закону про вибори 1999 року кожен кандидат на пост Президента України повинен у безготівковому порядку внести грошову заставу на спеціальний рахунок ЦВК України у розмірі 500 тис. грн. При цьому, якщо такий кандидат отримав менше 7 % голосів виборців, то застава йому не повертається (ч. 4 ст. 49 Закону про вибори Президента України). І хоча формально грошова застава не визначається у якості майнового цензу, про що є відповідне рішення Конституційного суду, фактично таке положення означає, що стати Президентом України може або заможна людина, котра спроможна заплатити 500 тис. грн., або людина, що завідома стає залежною від заможних верств населення, які не лише фінансуватимуть її виборчу кампанію, а й після завершення останньої можуть зажадати певних «дивідендів» та пільг від перемоги. На нашу думку, положення про грошову заставу фактично нівелює ст. 103 Конституції України, яка, поміж іншим, не визначає, що Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років, володіє державною мовою та має можливість сплатити грошову заставу у розмірі 500 тис. грн. Положення Закону про грошову заставу потребує корегування, адже значна кількість громадян України не в змозі її сплатити і не може реалізувати своє право бути обраним Президентом України. Якщо ж і встановлювати ценз, то він повинен бути не майновим, а інтелектуальним, що є більш притаманним для постіндустріальної цивілізації сьогодення і майбутнього.

У цілому, порівняння основних рис конституційно-правового статусу Президента України із зарубіжними моделями інституту глави держави в основному демонструє відповідність схеми українського президентства світовій практиці врегулювання статусу цього інституту. Проте певні елементи його статусу потребують свого вдосконалення.

У *підрозділі 4.3 «Інститут глави держави в Україні: перспективи трансформації»* наголошується, що сьогодні в Україні існує загальна необхідність суспільних перетворень, яка наділяється як особливостями, що притаманні усім пострадянським країнам, так і індивідуальними рисами, які властиві лише сучасному українському суспільству. Саме такі особливості та індивідуальні риси визначають конкретну необхідність оптимізації організації державної влади, яку покликана здійснити створена відповідними указами Президента України Конституційна Асамблея та один з її основних підрозділів – Комісія з питань організації державної влади. У зв'язку з цим дисертантом запропоновано здійснити певні кроки у напрямку удосконалення конституційно-правового статусу глави держави як у зв'язку із зміною системи правління (з президентсько-парламентської на президентську, парламентську чи парламентсько-

президентську) та чинної моделі глави держави (з одноосібної на колегіальну), так і без означених кроків.

Так, основна перевага президентської республіки полягає саме в персоналізації вищої влади в країні: президент є як главою держави, так і главою виконавчої влади, що несе відповідальність за стан справ у державі. При цьому прихильники президентської республіки найчастіше мають на увазі конкретну державу – Сполучені Штати Америки, забуваючи, що цей приклад є єдиним вдалим варіантом реалізації президентської республіки, тоді як абсолютна більшість президентських систем правління зазвичай схилиються до авторитаризму (досить згадати авторитарні режими А. Піночета (Латинська Америка), Сухарто (Азія), Ж. Бокаса (Африка), які зароджувалися саме на основі президентських республік) та суперпрезидентської республіки – специфічної системи правління, характерної для латиноамериканського типу держави, яка передбачає фактично незалежну та неконтрольовану на практиці законодавчою, виконавчою чи судовою гілкою влади систему державного управління, основною рисою якої є «гіпертрофовані президентські повноваження». В Європі практично не існує президентських республік: європейці подолали фашизм та нацизм і винесли уроки із зосередження в руках однієї особи не лише представницьких функцій, що характерні для глави держави, а й виконавчої влади.

Можливий вибір на користь парламентської республіки цілком може бути реалізовано в рамках нині діючої Конституції шляхом внесення змін до неї у порядку, передбаченому розділом XIII. Зокрема для цього слід змінити порядок виборів Президента України з прямих на внутріпарламентські. У цьому випадку проведення виборів Президента України буде здійснюватися Верховною Радою, а Кабінет Міністрів України стане відповідальним, підзвітним та підконтрольним лише українському парламенту. Іншим, не менш важливим елементом переходу України до парламентської республіки є інститут контрасигнування усіх актів президента прем'єр-міністром чи відповідним міністром.

У тому випадку, якщо в Україні залишиться чинна президентсько-парламентська республіка, удосконалення конституційно-правового статусу Президента України передбачає вдосконалення його організаційного, структурного та функціонального аспектів.

Так, в рамках удосконалення структурного аспекту, має бути передбачена та закріплена на конституційному рівні «єдність» гілок влади. Уособленням же цієї єдності слід зробити Президента України, який впливає і на законодавчу (законодавча ініціатива, підписання і оприлюднення законів, розпуск парламенту тощо), і на виконавчу (подання про призначення прем'єр-міністра та окремих міністрів, зупинення дії урядових актів тощо), і на судову (створення судів, призначення суддів, помилування тощо) гілку влади. Президент України як глава держави має стати уособленням єдності законодавчої, виконавчої та судової влади, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Щодо організаційного аспекту конституційно-правового статусу, то в умовах президентсько-парламентської України глава держави обирається все-народно. Все це зумовлює необхідність вдосконалення механізму обмеження суб'єктивних проявів недоліків глави держави.

В умовах монархії цей недолік долається не лише певними конституційними обмеженнями, а й відповідною системою виховання майбутнього монарха. В США та СРСР він нівелювався відповідною системою виховання керівників: в США це відбувається в рамках так званої «Закритої мережі» університетських братств, коли майбутній президент після закінчення університету (Гарвард або інші університети так званої «Ліги плюща») проходить усі етапи удосконалення свого керівного потенціалу: член муніципалітету, мер міста, губернатор штату, конгресмен або сенатор штату чи США і лише потім – президент США. В СРСР таке зростання здійснювалось в рамках єдиної і правлячої партії КПРС як «керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства» (ч. 1 ст. 6 Конституції (Основного Закону) СРСР). Таким чином, в умовах монархії, США та СРСР суб'єктивні недоліки глави держави упереджувались довготривалим зростанням лідерських якостей керівників.

Україна знаходиться на початку формування такої системи довготривалого зростання, а тому найбільш прийнятним способом подолання суб'єктивних недоліків президента є відповідні конституційні засоби. У цьому контексті важливим є звернення до досвіду латиноамериканських унітарних держав, про які свого часу писав відомий дослідник держави латиноамериканського типу А. Орлов. Згідно з ним вищі державні посади (президента, членів уряду, сенаторів, депутатів тощо) займають особи, які вже мають досвід державної роботи на посаді губернатора провінції. Подібний досвід доцільно було б запровадити в Україні і на конституційному рівні передбачити, що кандидат в президенти зобов'язаний мати стаж роботи на керівних посадах в органах законодавчої чи виконавчої влади протягом п'яти років.

Необхідність запровадження цієї вимоги зумовлюється тим, що майбутній глава держави, працюючи на керівних посадах у парламенті, уряді, міністерствах, відомствах та обласних державних адміністраціях, набуде досвіду і моральної готовності виконувати обов'язки керманіча країни – глави держави.

Стосовно питання фахової підготовки майбутнього президента, то він обов'язково має мати вищу юридичну, політичну, економічну або соціологічну освіту, що дало можливість главі держави розумітися на найважливіших проблемах суспільного розвитку і здійсненні управління державою.

Удосконалення функціонального аспекту конституційно-правового статусу глави держави потребує корегування інституту президентської відповідальності, передбаченої ст. 111 Конституції України.

Детальна ж регламентація прав та обов'язків, пов'язаних із званням «Президент України», а також інших положень президентської влади, не викладених в Конституції України, може бути закріплена в спеціальному Законі України «Про статус і звання Президента України».

Запровадження ж інституту президентських префектів, які стануть по-впредами глави держави в усіх адміністративно-територіальних одиницях вищого рівня в Україні є важливим кроком на шляху адміністративно-територіальної реформи як один із заходів, пов'язаних з процесами деконцентрації. Для того, щоб цей інститут виконав своє призначення, «залишаючись при цьому у загальному руслі президентської політики», необхідне прийняття відповідних нормативно-правових актів, які б чітко визначили права, обов'язки та відповідальність цієї посадової особи. За основу ж правового статусу президентського префекта можна взяти положення, передбачені Законом України «Про Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим».

У **висновках** дисертаційного дослідження наведено теоретичні узагальнення і запропоновано вирішення наукової проблеми визначення конституційно-правового статусу глави держави у порівняльному аспекті. Висновки за результатами дослідження полягають у наступному.

1. Глава держави – це відносно, повністю або частково самостійний у правотворчій сфері вищий державний орган, що, уособлюючи єдність різних гілок влади в державі, представляє її всередині та за межами країни.

2. Класифікація глави держави може здійснюватись за різними критеріями. Так, за кількісним складом виділяється одноосібний та колегіальний глава держави. У свою чергу, колегіальний глава держави може існувати у формі олігархічної (більше двох осіб виконують обов'язки глави держави) та діархічної (дві особи виконують обов'язки глави держави) моделей. При цьому, остання модель може існувати у вигляді функціональної діархії (між співправителями існує розподіл повноважень), територіальної діархії (кожен співправитель уособлює свою територію), особистої діархії (співправителі формуються без урахування будь-яких чинників територіального чи функціонального характеру) та вертикальної діархії (один співправитель впливає на порядок формування і функціонування іншого співправителя). Друга класифікація пов'язана із формою правління. Третя – за способом формування: спадкоємний, виборний, призначувальний та узурпатор.

3. Категорія «глава держави» розкривається через два поняття: «інститут глави держави» та «статус глави держави». Вони співвідносяться між собою як форма (інститут) та зміст (статус). При цьому статус має три основні виміри: структурний (положення в системі органів), функціональний (функції, повноваження та відповідальність) та організаційний (формування та припинення повноважень).

4. Інститут глави держави виник в процесі розвитку інституту державного правителя, законодавство про якого у своїй генезі пройшло три етапи: архаїчно-законодавчий, договірний та конституційний, коли й з'явився власне інститут глави держави. Головним чинником, що вплинув на його появу став початок епохи Відродження, коли вперше починають розглядатися суспільство і держава, як організація, що займається управлінням суспільними справами. Розділ категорій «суспільство» і «держава» призвів до появи самого словосполучення

«глава держави», яке позначає особу, котра очолює систему управління суспільними справами. У своєму розвитку цей інститут пройшов три етапи: виключно монархічний (XIX ст. – главою держави оголошується лише монарх, президенти є очільниками виконавчої влади), монархічно-республіканський (до 90-х років XX ст. – пост глави держави все ще залишається прерогативою монархів, хоча в окремих республіках (Іспанська республіка 1930-х років, постфашистська Італія) главами держави оголошуються президенти) і світовий (з 1990-х років інститут глави держави поширюється в усьому світі, незалежно від форми правління).

5. За способом уособлення єдності державної влади виділяється п'ять базових моделей глави держави: абсолютно-доцентрова, відносно-доцентрова, відносно-відцентрова, паралельна та фрагментарна.

6. Розподіл усіх форм правління на монархії та республіки відбувається залежно від того, чи є можливою юридична відповідальність глави держави чи ні. Республіканською слід вважати таку форму правління, котра допускає притягнення глави держави до юридичної відповідальності за національним законодавством. Щодо монархії, то під нею розуміється така форма правління, в умовах якої монарх, за національним законодавством, або взагалі не несе юридичної відповідальності, або його притягнення до останньої є практично неможливим.

7. Категорія «національний лідер» має два теоретичні втілення залежно від форми правління. У свою чергу монарх та національний лідер республіки мають свої загальні конституційні втілення: король, князь, султан, емір притаманні монархії, а президент, голова, керівник – республіці. Конкретним конституційним втіленням монарха та національного лідера республіки стає поєднання загального конституційного втілення та назви країни: Король Іспанії, Князь Монако, Султан Брунею, Емір Кувейту, Президент України, Голова КНР та ін. Усі вони фактично виступають національними лідерами. Тому не слід погоджуватися з визначенням глави держави як родової категорії відносно монарха чи президента. Монарх, а тим більше президент є більш широким поняттям, аніж глава держави, адже президент може бути не лише главою держави, а й главою виконавчої влади (як в США), арбітром (Франція), або взагалі мати невизначений конституційно-правовий статус (ФРН). Таким чином, якщо в конституції передбачається, що «президент є главою держави», то це, фактично, означає, що президент (національний лідер) обіймає пост (керівну посаду) глави держави.

8. Для монархії є характерним престолонаслідування. Проте, окрім загально визнаного поділу усіх систем престолонаслідування на салічну, кастильську та скандинавську, які передбачають особливості статі та черговості спадкоємця трону, слід мати на увазі ще три системи спадкування, які виділяються залежно від суб'єкта (в широкому розумінні) визначення спадкоємця. З огляду на це можна виділити такі системи престолонаслідування як петровську, органічну та сетлементову. Першу з них представляють ті країни, де суб'єктом ви-

значення спадкоємця трону виступає правлячий монарх. Другу – країни, де суб'єктом визначення спадкоємця виступає спеціально створений орган. І третю представляють держави, в яких «суб'єктом» визначення спадкоємця є спеціальний законодавчий акт (в Великобританії – це Act of Settlement – Закон про престолонаслідування 1701 року).

9. Розподіл монархії на абсолютну, дуалістичну та парламентарну системи необхідно здійснювати не за оціночними, а за формальними критеріями. Зокрема, абсолютною слід вважати монархію, за якої уряд несе відповідальність лише перед монархом-законодавцем, повноваження котрого реалізуються виключно в дискреційному порядку. Щодо парламентарної, то під нею потрібно розуміти таку монархію, в умовах якої повноваження глави держави реалізуються виключно у порядку контрастигнування. До дуалістичної необхідно відносити будь-яку монархію, яка не належить до абсолютної чи парламентарної.

10. В умовах централізованої форми державного устою (унітарна держава, імперія), глава держави здійснює прямий вплив на формування та функціонування органів місцевого управління та самоврядування. Водночас децентралізована форма (регіоналістична держава, реальна унія, федерація, юридична конфедерація) залишає главі держави можливість лише опосередкованого впливу.

11. Серед усіх форм політичного режиму саме тоталітарний режим нівелює роль глави держави, а з державних посад здебільшого віддає перевагу главі уряду. При цьому обидві посади зазнали істотного впливу головного носія моністичної ідеології (керівника правлячої партії, вищого релігійного лідера). На відміну від тоталітарного, авторитарний режим здебільшого саме главі держави дає можливість істотно впливати на стан справ у суспільстві.

12. Для розуміння компетенції держави велике значення має її функціональна характеристика. Існує, зокрема, дві групи функцій глави держави: загальні та спеціальні. При цьому, загальні функції притаманні загалом главам практично усіх держав (представницька та правотворча). Спеціальні функції притаманні главам лише деяких держав на доповнення до загальних (функції гаранта та носія виконавчої влади).

13. Глава держави реалізує функції держави трьома різними способами. По-перше, через реалізацію власних функцій і повноважень. По-друге, як інститут, що формально займає найвищий щабель в управлінському апараті владної вертикалі. І, по-третє, даючи остаточну ухвалу щодо функцій держави, адже саме за ним залишається остаточне слово при вирішенні численних завдань, що стоять перед державою та реалізації функцій, якими держава наділяється.

14. Первинними елементами конституційно-правового статусу глави держави є його повноваження. Другим елементом конституційно-правового статусу глави держави є форма реалізації його функцій – однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність глави держави та підпорядкованого йому механізму, шляхом якої реалізуються його функції. Третім елементом конституційно-

правового статусу глави держави є методи реалізації його функцій. І, нарешті, останнім елементом конституційно-правового статусу глави держави є механізм реалізації ним функцій – відповідна цілісна система державних організацій чи технологій.

15. Змістом компетенції глави держави є його повноваження. При цьому, кожна з функцій глави держави реалізується через певну *групу* повноважень. Так, представницька функція складається з чотирьох груп повноважень: дипломатичні, кадрові, церемоніальні та арбітражні. Правотворча функція реалізується за допомогою таких повноважень як законотворчі та прийняття власних нормативно-правових актів, а також оголошувати референдум і відмінити урядові акти. Виконавча функція складається із таких повноважень як установчі та організуючі. При цьому надання главі держави *реальних* повноважень у сфері виконавчої влади зазвичай є обернено пропорційним рівню розвитку демократії в країні. Щодо гарантійної функції, то вона, перш за все реалізується через повноваження у сфері оборони, у сфері подолання надзвичайних ситуацій, у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина та у сфері нормального функціонування державного апарату.

16. Процес розвитку інституту глави держави в Україні складається з трьох етапів: доктринального (коли виникла сама ідея інституту глави держави в українських землях), фактично-функціонального (коли ідея була реалізована, але без формального визначення верховного правителя в якості глави держави) і формально-юридичного (коли на теренах України формально виник інститут глави держави).

17. Доктринальний етап розвитку інституту глави держави на території України розпочався в першій половині ХІХ ст. внаслідок діяльності «громад», члени яких були налаштовані опозиційно як до Російської імперії, так і до Австро-Угорщини. З них відзначилися особливими ідеями, пов'язаними з інститутом глави держави Г. Андрузький та М. Драгоманов.

18. УРСР часів існування СРСР не була повноцінною державою, адже не мала прав суверенітету як верховенства у здійсненні зовнішньої та внутрішньої політики незалежно від зовнішніх сил. В даному випадку верховенство (тобто суверенітет) належав виключно Союзу РСР. Саме тому в УРСР до 1990 року не існувало повноцінної глави держави. Таке становище проіснувало до 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, де у розділі ІІІ наголосила на верховенстві на території УРСР Конституції та законів України. Главою держави в УРСР став Голова Верховної Ради УРСР.

19. Інститут Президента України у своєму розвитку пройшов три етапи: як «вища посадова особа і глава виконавчої влади» (липень 1991 р. – лютий 1992 р.), як «глава держави і глава виконавчої влади» (лютий 1992 р. – червень 1996 р.) та виключно як «глава держави» (з червня 1996 р.). З іншого боку, він зазнав істотного впливу від особливостей системи республіканського правління: президентської республіки (у 1991 – 1996 рр.), президентсько-

парламентської республіки (у 1996 – 2006 рр.), парламентсько-президентської республіки (у 2006 – 2010 рр.), президентсько-парламентської республіки (з 2010 р.).

20. Порівняння основних рис конституційно-правового статусу Президента України із зарубіжними моделями інституту глави держави в основному демонструє відповідність схеми українського президентства світовій практиці врегулювання статусу цього інституту.

21. З метою запровадження оптимальної взаємодії між органами законодавчої, виконавчої та судової влади, слід, поряд із поділом влади, передбачити на конституційному рівні забезпечення єдності в діяльності гілок влади. Уособленням же цієї єдності може бути Президент України, який впливає і на законодавчу (законодавча ініціатива, підписання і оприлюднення законів, розпуск парламенту тощо), і на виконавчу (подання про призначення прем'єр-міністра та окремих міністрів, зупинення дії урядових актів тощо), і на судову (створення судів, призначення суддів, помилування тощо) гілку влади. Таким чином, у Конституції України мало б знайти закріплення положення про Президента України як глави держави, який є уособленням єдності законодавчої, виконавчої та судової влади, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Індивідуальні монографії:

1. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія / Сухонос В. В. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 339 с.

Рецензія:

Калюжний Р. Глава держави: інститут і статус / Ростислав Калюжний // Юридична Україна. – 2012. – № 4 (112). – С. 96–98.

2. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : монографія / Сухонос В. В. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2003. – 336 с.
3. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія / Сухонос В. В. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2010. – 368 с.

Рецензія:

Пархоменко Н. М. Монархія як форма правління: історія, сучасність, перспективи / Н. М. Пархоменко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (5). – С. 138–140.

4. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія / Сухонос В. В. – Суми : Університетська книга, 2011. – 318 с.

Статті у фахових виданнях з юридичних наук:

5. Сухонос В. В. Роль держави у формуванні постіндустріального суспільства в Україні / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 86–88.
6. Сухонос В. В. Аналіз державного режиму: термінологія, класифікація та характеристика постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 10–13.
7. Сухонос В. В. Форма державно-територіального устрою: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 65–68.
8. Сухонос В. В. Морально-ідеологічна основа державної влади в постіндустріальному суспільстві / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 109–110.
9. Сухонос В. В. Суверенітет як територіальний вимір держави постіндустріального суспільства: функціональний та економічний аспекти / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 75–76.
10. Сухонос В. В. Консенсусна демократія як чинник формування постіндустріальної держави / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 19. – С. 44–46.
11. Сухонос В. В. Політичний вимір держави постіндустріального суспільства: методологічний аспект / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 100–101.
12. Сухонос В. В. Соціально-економічна основа державної влади в постіндустріальному суспільстві / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 10. – С. 68–70.
13. Сухонос В. В. Публічний вимір держави постіндустріального суспільства: методологічний аспект / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 72–74.
14. Сухонос В. В. Форма правління: термінологія, класифікація, характеристика (проблеми постіндустріальної епохи) / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 57–63.
15. Сухонос В. В. Організаційно-правовий вимір держави постіндустріального суспільства: методологічний аспект / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 88–90.
16. Сухонос В. В. Роль глави держави у формуванні і функціонуванні динамічного виміру державного механізму: теоретико-методологічний та історичний аспекти / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 26. – С. 21–27.
17. Сухонос В. В. Правова система і глава держави: особливості взаємовпливу в Україні / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і по-

- літичні науки. – Спецвипуск : у 2 т. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Т. 1. – С. 225–230.
18. Сухонос В. В. Трансформація цивілізаційного типу держави в Україні її Президентом з метою формування постіндустріального суспільства / В. В. Сухонос // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 7. – С. 109–116.
  19. Сухонос В. В. Постать глави держави у політико-правовій думці стародавнього сходу: історико-теоретичний аналіз / В. В. Сухонос // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 10. – С. 110–119.
  20. Сухонос В. В. Постать глави держави у політико-правовій думці раннього та західноєвропейського християнства: історико-теоретичний аналіз / В. В. Сухонос // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 12. – С. 113–119.
  21. Сухонос В. В. Президент України і формування постіндустріального суспільства шляхом трансформації українського історичного типу держави / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 177–184.
  22. Сухонос В. В. Постать глави держави у політико-правовій думці православ'я: історико-теоретичний аналіз / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2006. – № 4. – С. 116–123.
  23. Сухонос В. В. Інститут глави держави в Україні: витоки, сучасність і перспективи / В. В. Сухонос // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Спецвипуск. – С. 172–176.
  24. Сухонос В. В. Конституційно-правовий та історичний аспекти припинення повноважень глави держави: теоретико-методологічний аналіз / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 6. – С. 122–125.
  25. Сухонос В. В. Постать глави держави у політико-правовій думці ісламу: історико-теоретичний аналіз / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 7–10.
  26. Сухонос В. В. Президент СРСР як виборний інститут глави держави, що передував Президенту України: зародження, розвиток та закінчення / В. В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 38–41.
  27. Сухонос В. В. Світовий досвід закріплення статусу глави держави: історико-законодавчий аспект / В. В. Сухонос // Правова держава: Щорічник наукових праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 18. – С. 207–217.
  28. Сухонос В. В. Класифікація інституту глави держави: критерії та види / В. В. Сухонос // Право України. – 2007. – № 11. – С. 17–20.

29. Сухонос В. В. Аналіз способів формування інституту глави держави: конституційно-правовий та історичний аспекти / В. В. Сухонос // Українське право. – 2007. – № 1 (20). – С. 88–96.
30. Сухонос В. В. Функції глави держави: поняття, зміст і класифікація / В. В. Сухонос // Вісник Конституційного Суду України. – 2009. – № 3. – С. 102–110.
31. Сухонос В. В. Статус глави держави в умовах тоталітарного режиму / В. В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1 (4). – С. 3–9.
32. Сухонос В. В. Вплив форми державного устрою на статус глави держави: конституційно-правовий аспект / В. В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (5). – С. 31–38.

Публікації в інших виданнях:

33. Сухонос В. В. Поняття, місце та роль глави держави у державному механізмі / В. В. Сухонос // Вісник Академії Прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 51–56.
34. Сухонос В. В. Запровадження в Україні одноосібно-монархічної моделі інституту глави держави: проблеми, досвід, перспективи / В. В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (1). – С. 24–30.
35. Сухонос В. В. Інститут глави держави в Україні 1917–1921 рр. / В. В. Сухонос // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4 (14). – С. 78–84.
36. Сухонос В. В. Вибори глави держави в умовах республіки: унікальні особливості / В. В. Сухонос // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2009. – № 1 (15). – С. 69–72.
37. Сухонос В. В. Вибори глави держави в умовах монархії / В. В. Сухонос // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2009. – № 2–3 (16–17). – С. 93–97.
38. Сухонос В. В. Механізм реалізації функцій глави держави / В. В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1 (3). – С. 8–14.
39. Сухонос В. Декларація про державний суверенітет України як основний чинник формування інституту глави держави / Володимир Сухонос // Віче. – 2010. – № 18 (279). – С. 10–12.

Тези доповідей на наукових конференціях:

40. Сухонос В. В. Правовий аспект банківської діяльності з точки зору формування постіндустріального суспільства / В. В. Сухонос // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць за матеріалами V Всеукр. наук.-практ. конф., 18–20 вересня 2002 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 125–128.

41. Сухонос В. В. Методологічні проблеми дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Методологічні проблеми правової науки : матеріали Міжнар. наук. конф., 13–14 грудня 2002 р. / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, Академія правових наук. – Харків : Право, 2003. – С. 165–169.
42. Сухонос В. В. Повноваження глави держави щодо банківської системи: досвід минулого і сучасності / В. В. Сухонос // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей VII Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2004 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : УАБС, 2004. – С. 71–72.
43. Сухонос В. В. Роль глави держави у розвитку науки і освіти: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти / В. В. Сухонос // Наука і освіта – 2005 : матеріали VIII Міжнар. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 07–21 лютого 2005 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – С. 28–31.
44. Сухонос В. В. Роль глави держави у подоланні кризових явищ: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти / В. В. Сухонос // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 07–08 грудня 2005 р. / ВНЗ «Національна академія управління, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення, Центр перспективних соціальних досліджень. – К. : Нац. академія управління – Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – С. 203–207.
45. Сухонос В. В. Зміни у конституційно-правовому статусі глави держави в Україні відповідно до політичної реформи: державотворчий контекст / В. В. Сухонос // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII Регіональної наук.-практ. конф., 09–10 лютого 2006 р. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. – С. 120–122.
46. Сухонос В. В. Роль глави держави у формуванні та функціонуванні банківської системи: конституційно-правовий аспект / В. В. Сухонос // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 10–11 листопада 2005 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : УАБС, 2005. – С. 183–187.
47. Сухонос В. В. Вплив монарха на фінансову систему держави з точки зору конституційної компаративістики / В. В. Сухонос // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей IX Всеукр. наук.-практ. конф., 10–11 листопада 2006 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : УАБС, 2007. – С. 265–271.

48. Сухонос В. В. Глава держави як гарант дотримання прав і свобод людини і громадянина / В. В. Сухонос // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти : зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених, 21–22 грудня 2007 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 100–104.
49. Сухонос В. В. Фінансова функція глави держави / В. В. Сухонос // Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин в умовах кризи: практика правозастосування і шляхи її вдосконалення : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 04–05 червня 2010 р. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Банку України». – Суми : УАБС НБУ, 2010. – С. 83–88.
50. Сухонос В. В. Реформування організаційного статусу глави держави у контексті захисту виборчих прав громадян / В. В. Сухонос // Право і держава в умовах глобалізації та регіоналізації : матеріали Наук.-практ. конф., 14 жовтня 2011 р. / Державна податкова служба України, Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. – С. 141–143.

АНОТАЦІЇ

Сухонос В. В. Конституційно-правовий статус глави держави: порівняльний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2012.

Робота присвячена компаративному дослідженню конституційно-правового статусу глави держави. Розкрито зміст інституту глави держави і запропоновано визначення поняття глави держави як предмета дослідження сучасної науки конституційного права, а також розкрито основні теоретико-методологічні підходи до його аналізу та вивчення специфіки конституційно-правового регулювання відносин з організації та функціонування інституту глави держави в Україні.

Здійснено фундаментальне дослідження глави держави як статусної характеристики президентів та монархів різних країн, історії його становлення і розвитку у світі. Конституційно-правовий статус глави держави аналізується крізь призму єдності його структурної, функціональної та організаційної складової. Значна увага приділяється впливу на статус глави держави форми держави та її елементів.

Продемонстровано основні тенденції розвитку інституту глави держави в Україні як до появи президентства, так і після його впровадження в державний апарат України. Особлива увага приділяється перспективам трансформації ін-

ституту глави держави як у зв'язку із зміною системи правління та форми державного устрою, так і без неї.

Ключові слова: глава держави, Президент України, монархія, республіка, король, президент, федеральне втручання, функції, повноваження, компетенція.

Сухонос В. В. Конституційно-правовий статус глави государства: сравнительный аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого Национальной академии наук Украины, Киев, 2012.

Работа посвящена компаративному исследованию конституционно-правового статус главы государства. Раскрыто содержание института главы государства и предложено определение понятия главы государства как предмета исследования современной науки конституционного права, а также раскрыты основные теоретико-методологические подходы к его анализу и изучению специфики конституционно-правового регулирования отношений по организации и функционированию института главы государства в Украине.

Проведено фундаментальное исследование главы государства как статусной характеристики президентов и монархов различных стран, истории его становления и развития в мире. В частности, автор диссертации предлагает создать теоретический конструкт для республиканской формы правления, который бы означал юридически ответственного и избранного на определенный срок либо бессрочно национального лидера. В этом случае категория «национальный лидер» получает два теоретических воплощения в зависимости от формы правления. В свою очередь монарх и национальный лидер республики имеют свои общие конституционные воплощения: король, князь, султан, эмир характерный для монархии, а президент, председатель, руководитель – для республики. Конкретным же конституционным воплощением монарха и национального лидера республики становится сочетание общего конституционного воплощения и названия страны. Именно таким образом появляются Король Испании, Князь Монако, Султан Брунея, Эмир Кувейта, Президент Украины, Председатель КНР и др. Все они фактически выступают национальными лидерами. Итак, автор диссертации не согласен с точкой зрения исследователей, определяющих главу государства как родовую категорию относительно монарха или президента. По его мнению, монарх, а тем более президент является более широкой категорией, чем глава государства, ведь президент может быть не только главой государства, но и главой исполнительной власти (как в США), арбитром (Франция), или вообще иметь неопределенный конституционно-правовой статус (ФРГ). Таким образом, если в Конституции предусматривается, что «президент является главой государства», то это фактически означает, что президент (национальный лидер) занимает пост (руководящую должность) главы государства.

Конституционно-правовой статус главы государства анализируется сквозь призму единства его структурной, функциональной и организационной составляющей. При этом последняя предусматривает порядок замещения поста главы государства, функциональная составляющая закрепляет компетенцию главы государства, а структурная рассматривает место и роль главы государства в системе органов государственной власти. В последнем случае можно выделить пять моделей института главы государства: абсолютно-центростремительную, относительно-центростремительную, относительно-центробежную, параллельную и фрагментарную.

Значительное внимание уделяется влиянию на статус главы государства формы государства и ее элементов: формы правления, формы государственного устройства и политического режима.

Продемонстрированы основные тенденции развития института главы государства в Украине, как до появления президентуры, так и после ее внедрения в государственный аппарат Украины. Особое внимание уделяется перспективам трансформации института главы государства как в связи с изменением системы правления (на президентскую, парламентскую либо парламентско-президентскую республику) и формы государственного устройства (на регионалистическое либо федеративное государство), так и без таковой. В последнем случае изучаются возможности как изменения действующей модели главы государства (с единоличной на коллегиальную), так и направления усовершенствования конституционно-правового статуса Президента Украины.

Ключевые слова: глава государства, Президент Украины, монархия, республика, король, президент, федеральное вмешательство, функции, полномочия, компетенция.

Sukhonos V. V. Constitutional and legal status of head of state: comparative aspect. – On rights for a manuscript.

Dissertation for Doctor of legal sciences scientific degree, specialty 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – V. M. Koretsky Institute of State and of Law of the Ukrainian Academy of Science, Kyiv, 2012.

The work is devoted to comparative study of constitutional and legal status of head of state. Reveals the essence institute of head of state and a definition of head of state as a subject of research of modern science of constitutional law is introduced the basic theoretical and methodological approaches to its analysis and study of specific constitutional and legal regulation of relations with the organization and functioning of the head of state in Ukraine are shown.

The fundamental research of head of state as the status characteristics of presidents and kings of various countries, is carried out the history of its development in the world. Constitutional and legal status of head of state is analyzed through the prism of the unity of its structural, functional and organizational component. Considerable attention is paid to influence of the form the state and its elements on the status of head of state.

The basic trends of the institute of the head of state in Ukraine are demonstrated as the appearance of the presidency, and after its introduction into the state apparatus of Ukraine. Particular attention is paid to the prospects for transforming the institution as president due to the change of government and forms of government, and without it.

Key words: Head of State, President of Ukraine, monarchy, republic, the king, the president, federal intervention, functions, powers, responsibilities.

Відповідальний за випуск
канд. юридичних наук, доцент
А. О. Ткаченко

Підписано до друку 23.10.2012.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 1,9.
Гарнітура Times. Тираж 120 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Адреса: вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 3160 від 10.04.2008

